

TARIX DARSLARIDA FUQAROLIK TARBIVASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Mirzaqobilova Sevinch Akmal qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix ta'limining, tarix darsining fuqaro tarbiyasida tutgan o'rni xususida so'z boradi, fuqarolarning ongida milliy dunyoqarashni shakllantirishda tarix darslarining ahamiyati haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, madaniyat, tarixiy ong, tarixiy tafakkur, tarbiya, ishonch, bag'rikenglik, fuqaro tushunchasi

METHODS OF DEVELOPING CITIZEN EDUCATION IN HISTORY LESSONS

Mirzagabilova Sevinch Akmal kizi
Student of Chirchik State Pedagogical University

Abstract. This article talks about the role of history education and history lessons in citizen education, and the importance of history lessons in shaping the national outlook in the minds of citizens.

Key words: patriotism, national values, spirituality, culture, historical consciousness, historical thinking, education, trust, tolerance, civic concept

Kirish. Bugungi kunda dunyodagi har bir xalqning o'ziga xos an'analari, urf-odatlari milliy qadriyatlari bor. Muayyan zaminda kurtak ochild, necha yuz yillar davomida shakllangan va sayqal topgan ma'naviy mezonlar shu millatning, shu xalqning bebaho boyligi hisoblanadi. Binobarin, har bir inson komillik darajasiga erishish uchun o'z millatining ma'naviyatini bilishi, ma'naviy javohirlarini anglamog'i, shuningdek, ajdodlar dini, tafakkur tarixi, ruhiy kechinmalari va ma'naviy merosini o'rganmog'i zarur. Globallashuv jarayonida birinchidan, informatsion vositalarning yuksak darajada rivojlanishining salbiy natijalari o'laroq yoshlarning milliy qadriyatlardan, axloq normalaridan uzoqlashuvi yuz bermoqda. Ikkinchidan, "ommaviy madaniyat"ning turli ko'rinishlari yoshlar orasida keng tarqalmoqda. Jumladan, g'arbona individualizm, egotsentrizm, nigilizm, andishasizlik, behayolik va zo'ravonlik, milliy qadriyatlarga va ijtimoiy manfaatlariga bepisandlik bilan munosabatda bo'lish illatlarini keltirib chiqarmoqda. XX asrning o'rtalaridan ommaviy madaniyatga axborot vositalari kuchli ta'sir o'tkaza boshlagan bo'lsa, asr oxiriga kelib va XXI asrning boshlarida bu ta'sir yanada kuchaydi.

Adabiyotlar tahlili. Tarixga nazar tashlasak, sovet hokimiyatining birinchi o'n yilliklarida yosh avlodni fuqarolik tarbiyasini nazarda tutuvchi kommunistik tarbiya muammosi bilan bevosita mamlakat partiya va davlat rahbarlari shug'ullangan. Bu masalada pedagogika sohasidagi olimlar orasida A.S.Makarenkoning hissasi katta bo'lgan. 50-80-yillarda bu muammo bilan pedagogika va psixologiya sohasidagi taniqli olimlar S.T. Shatskiy, V.A. Suxomlinskiy, P.P. Blonskiy, M.A. Danilov, B.P. Esipov, L.V. Zankov, V.V. Davydov, M.I. Maxmutov, M.N. Skatkin, I.Ya. Lerner va boshqa olimlar shug'ullangan.

80-yillarda v Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin - 90-yillarda bir qator Sobiq ittifoq respublikalarida ta'lim oluvchilarni fuqarolik tarbiyasining turli muammolari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar himoya qilindi, shu jumladan A.M. Shalenov, D.K. Nurgaliev, O.I. Voljina, R.G. Huseynov, K.V. Gavrilovets, A.S. Gayazev, E.V. Izvestkova, E.F. Ivashkevich, T.A. Shchebakina, S. T. Musina, V.I. Novoseltsev, K. Taniqulova, A.N. Xudin, L.N. Shcherbakov, N.I. Shchevchenkolarning ishlarida jamiyatda fuqarolik tarbiyasini qaror toptirish davlat taraqqiyotiga xizmat qilishi asoslab berildi.

Muhokama va natijalar. Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat va hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikga tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq. "Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorism, g'yohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, ommaviy madaniyat, odam savdosi, ommaviy madaniyat degan baloqazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yaqqol ayon bo'ladi" [1], - yurtboshimiz ushbu fikrlari orqali har bir oqibat tarbiya sababli yuzaga kelishini alohida ta'kidlaydi.

G'arb dunyosida shaxsiy erkinlik va individual huquqlar, shuningdek, o'zligini namoyon qilish, shaxs erkinligi masalasiga ustuvor qaralsa, Sharq madaniyatida jamoa manfaatlari, oila sha'ni va muqaddasligi, ijtimoiy an'ana va tartibotlar, kattalarga hurmat kabi qadriyatlar e'zozlanadi. Globallashuv sharoitida madaniyatlararo integratsiya eng avvalo, ma'naviy-axloqiy, ma'rifiy mezonlar, umuminsoniy qadriyatlar asosiga qurilmog'i lozim. Bu albatta tarbiya bilan hal etiladigan muammodir. Tarbiya masalasi islom dinida alohida to'htalib o'tilgan jarayon sanaladi.

Islom manbalarida tarbiya masalasi. "Tarbiya" so'zi arabcha "robba" fe'lidan olingan bo'lib, "o'stirdi", "ziyoda qildi", "rioyasiga oldi", "rahbarlik qildi" va "isloh qildi" ma'nolarini bildiradi. Islom manbalari Qur'oni Karim va Hadisu shariflarda bola tarbiyasi ota-onalarning eng ma'suliyatli va uzoq davom etadigan burchi hisoblanadi. Islom ulamolaridan Shayx Muhammad Yusuf Muhammad Sodiq boshqa burchlar ba'zi ishlarni qilish yoki mulkni sarflash bilan oxiriga etadi, ammo tarbiya ma'suliyati bardavom bo'lishini alohida ta'kidlaydi. Bunda olim ota-onalarning Alloh tomonidan berilgan farzandlariga shukronaligi ham aynan tarbiya ma'suliyatini sharaf bilan ado etishlari orqali yuzaga chiqadi deb ta'kidlaydi. Qur'oni Karimning "Niso" va "Baqara" suralarida oila, oilaviy munosabatlar va oilaviy tarbiya masalalariga alohida urg'u berilgan.

Bu jarayonga Abu Nasr Forobiy quyidagicha izoh beradi: "Ta'lim - xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa, shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirishdir. Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'lsa, tarbiya amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish -harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir", - deydi [2].

Demak, buyuk mutafakkir ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi. Insonning kamolga yetishida ham aqli ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Bunda Forobiy tavsiya etgan ta'lim-tarbiya usullari hozirgi davrda ham

o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

Fuqarolik tarbiyasini shakllantirish muammolari uzluksiz ta'limda ijtimoiy fanlarni integrativ o'qitish asosida samarali hal etiladi. Fuqarolik tarbiyasi tushunchasi tarbiya va madaniyat tushunchalari bilan uzviy bo'lib, fuqarolik tarbiyasi Vatanga sodiq bo'lish, xizmat qilish, insonning shaxsiy erkinligi va g'oyalari bilan bog'liq. Fuqarolik madaniyati esa, tarixiy jihatdan aniqlangan rivojlanishi darajasini nazarda tutadi va faoliyatni tashkil etish turlari va shakllarida namoyon bo'ladi. Bu tushunchalarning tarixiy tadrijiy rivojlanishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, qadimgi davrga fuqarolik madaniyati tushunchasi I.Nidermanning ta'kidlashicha, Rim notig'i va faylasufi Mark ijodida ko'zga tashlanadi. O'z mazmuniga ega mustaqil tushuncha sifatida ilk bor XVII asrda S.Pufendorf asarlarida keltirilgan. Huquqiy madaniyat insonning ichki va tashqi dunyosini shakllantiradi va shaxs sifatida uni namoyon qilishga yordam beradi. Fuqarolik madaniyati xalqimizning azaliy an'analariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslangan holda insof va iymon adolat va qonuniylik, insonga yuksak hurmat va e'tibor, sabr-toqat kabi ma'rifat va haqiqat tuyg'ularini ongimizga singdirishga, fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham kishilarning fikrini, dunyoqarashini mustaqilligimiz yo'lida fidokorona mehnat qilishga yo'naltirilgan huquqiy madaniyatni yuksaltirish hayotiy zaruriyatdir [3]. Shaxsning huquqiy madaniyati va huquqiy ongini yuksaltirish, huquqiy ta'lim va ma'rifatni, jamiyatda huquqiy bilimlar tartibotini tubdan yaxshilash, inson huquq va erkinlariga chuqur hurmat va ehtiromga asoslangan munosabatni, odamlarda qonunga itoatkorlik tuyg'usini, qonunlarni bilish va unga qat'iy amal qilish saodatmandligini qaror toptirish bugungi kunning zaruriy talabi bo'lib kelmoqda. Uzluksiz ta'limda ijtimoiy fanlarni integrativ o'qitish asosida, fanlararo va fan ichidagi mavzularo integratsiyani takomillashtirish orqali yuqorida keltirilgan kompetensiyalarni takomillashtirish, fuqarolik tarbiyasini va unda huquqiy madaniyatni rivojlantirish murakkab hamda davomiylik xususiyatiga ega jarayon hisoblanadi. Lekin bu jarayon uchun o'quvchilik yillari poydevor bo'lib hisoblanadi. Maktablarda "Tarbiya", "O'zbekiston tarixi", "Jahon tarixi", "Davlat va huquq asoslari", "Iqtisodiy bilim asoslari", shuningdek, ta'lim muassasasining yo'nalishiga ko'ra bir qator ijtimoiy va gumanitar fanlari o'quvchilarda fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega. Binobarin, bu fanlarni o'qitishda o'quvchilar barkamol shaxs qiyofasida aks etuvchi ma'naviy-axloqiy sifatlar, uning jismoniy layoqati hamda ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroki haqidagi ma'lumotlar bilan tanishadi. Aytish joizki, bu fanlarni o'qitishda o'quvchilar barkamol shaxs qiyofasida aks etuvchi ma'naviy-axloqiy sifatlar, uning jismoniy layoqati hamda ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroki haqidagi ma'lumotlar bilan tanishadi, xarakterlariga xos xususiyatlarni tanqidiy baholaydi va salbiy hulq atvorlarini yo'qotishga harakat qiladi.

Huquqiy bilimga ega bo'lgan insonda huquqiy madaniyat shakllangan bo'ladi. Shu sababli maktab o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich maktablarda shu vazifani ilk huquqiy tushunchalarni ularning ongiga singdirishdan boshlash maqsadga muvofiq. Huquqiy ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi har bir o'quvchiga amaliy faoliyatida zarur bo'ladigan huquqiy bilimlarni belgilangan davlat ta'lim standartlaridan kam bo'lmagan hajmda olish imkoniyatlarini berishdan iborat. O'quvchilarida fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishda "tarixiy ta'lim", "huquqiy ta'lim" tushunchalari ko'proq ishlatiladi. Chunki bu bosqichda u aniq amaliy xususiyatga ega bo'lib, insonparvarlik, Vatanparvarlik, tarixiy o'tmishga nisbatan muhabbat, jamiyat taraqqiyotiga xissa qo'shish, qonunga bo'ysunuvchi shaxsni shakllantirish kabi tarbiyaviy vazifalarni hal qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni fuqarolik pozitsiyasi va o'zini o'zi qadrlash kabi insoniy tushunchalar bilan boyitiladi. Madaniyat tushunchasini ilmiy keng ma'noda insonning yashash shakli va usuli, u o'zi uchun yaratgan sun'iy muhit bo'lib, bu ma'naviy va ahloqiy qadriyatlar, tarbiyaviy ishlar integratsiyasi bilan amalga oshiriladi [4]. Har bir tarixiy davr ijtimoiy taraqqiyot bilan o'zgarib turadigan madaniyatning ma'lum bir turi bilan tavsiflanadi. Madaniyatni tor ma'noda insonlarning hayot strategiyasidagi ma'naviy salohiyati deyish mumkin. U faoliyati davomida ahloqiy, estetik va huquqiy rivojlanishning turli aloqa usullari, shakllari va natijalarini o'z ichiga oladi. Madaniyat ko'plab insonlar hamkorligida yaratiladi, ularning ijodiy harakatlari va o'zaro muloqot samarasi madaniyatni vujudga keltiradi va bunda eng asosiy vosita ta'lim hisoblanadi. Ushbu tushuncha mazmun mohiyatini tushunishga nafaqat pedagogik, shuning bilan birga psixologik, huquqiy, ijtimoiy, madaniy, falsafiy va antropologik bilimlar ham ta'sir ko'rsatadi. Milliy ta'lim tizimida o'quvchi huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun o'quv jarayonidagi pedagogik vositalarni samarali qo'llash bilan bir qatorda, o'quvchining o'zini individual namoyon etishi, o'zini o'zi rivojlantirish uchun sharoit yaratish, buni amalga oshirishga yordam beradigan shaxsiy yondashuvini belgilab berish maqsadga muvofiq [5].

Ma'lumki, jadid ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" [6] degan chuqur ma'noli so'zlari naqadar haqiqat ekanini bugun, har qachongidan ham yaxshi anglamoqdamiz. Bundan tashqari buyuk vatandoshlarimizdan birinchi Imom G'azzoliy bunday deydi: "Bolalar ota-onalariga berilgan bir omonatdir. Bolaning qalbi har qanday naqsh-u tasvirdan xoli bir qimmatbaho gavhardir. U qanday naqsh solinsa, qabul qiladi, qayoqqa bukilsa, egiladi. Agar yaxshilikka o'rgatilsa, shu bilan o'sadi va dunyo-yu oxirtda saodatga erishadi [7]. Uning savobiga ota-onasi ham, har bir muallimu ustozlari ham sherik bo'ladi. Agar yomonlikka odatlantirilsa, hayvonlardek o'z holiga tashlab qo'yilsa, oxir-oqibat halok bo'ladi. Gunohi esa uning tarbiyasi uchun javobgar bo'lganlarning gardaniga tushadi".

Mamlakatimizda vatanparlik ruhida ma'naviy-ruhiy tarbiyalash asosan respublikamizdagi qariyb 11 mingta 6ni tashkil etuvchi umumta'lim maktablarida tarix va boshqa ijtimoiy fanlar o'qituvchi-murabbiylari tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda. Bu sohada yutuqlar bilan birga hal qilinishi lozim muammolar har topiladi. Muammolarni shartli ravishda kadrlar, moddiy texnika-baza, hududlardagi umumta'lim maktab ta'limiga bo'lgan munosabat va boshqalarga bo'lib ko'rsatishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy siyosat tadqiqot institutida olib borilgan tadqiqotlar natijasida Abdulaziz Rasulev, Shoxjaxon Xo'jayev tomonidan quyidagi ilmiy xulosalarga kelinadi. "Ta'limning asosiy muammolari va uning sifati tushib ketishining sabablari:

1. O'qituvchilar va jamoatchilik o'rtasidagi munosabatlardagi muammolar.
2. Maktab o'qituvchisi kasbining obro'si unchalik yuqori emasligi.
3. Maktablarning moddiy-texnik ta'minot bilan bog'liq muammolar.
4. Maktabdagi o'quv dasturlari muammolari" [8].

Demak, vatanparvarlik masalasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar yuqorida mavjud muammolarni bartaraf etish bilan bevosita bog'liq. Yuqoridagi muammolar sirasiga bizningcha o'qituvchining ixtisoslik fanidan bilimi omilini ham qo'shish zarur deb o'ylaymiz. Sababi ta'lim o'qituvchi va ta'lim oluvchining birdek faolligi asosida barpo etilsagina ijobiy natija beradi. Aks holda bilim olish yoki ta'limni mazmunida lozim ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida bo'shliqlarni bartaraf kerak bo'lib qoladi.

Fuqarolik tarbiyasining asosiy predmeti huquqiy madaniyat. O'quvchilarning huquqiy madaniyati madaniyatning boshqa sohalarini va o'ziga xos mazmuni bilan murakkab organik birlikda rivojlanadi. Insonning ichki tuyg'usi huquqiy va ma'naviy madaniyatning bir ko'rinishidir. Bu ijtimoiy foydali fazilatlar kundalik hayotda o'z ifodasini namoyon etadi. Ijtimoiy faoliyat qonunlarini bilish va to'g'ri qo'lashga asoslanadi. Huquqiy madaniyatning ko'p qirrali ekanligini bilgan holda, ularning ba'zilarini qisqartirish uning shakllanish vazifasini ham toraytirib qo'yishi mumkin. Huquqiy madaniyatni o'ziga xos tizim deyilsa, uning rivojlanish imkoniyati barqaror ekanligi qadriyatlarimizdan ma'lumdir. Shaxsning barkamol rivojlanishi uchun huquqiy madaniyat o'ziga xos impuls bo'lib uning yordami bilan rivojlanish yuksalish [9]. Bu huquqiy madaniyat jamiyatning huquqiy madaniyati bilan uzviy bog'liqdir.

Zamonaviy dunyoda internet insoniyat taraqqiyotida tub burilish yasagan, eng muhim ixtirolardan bo'lib jamiyatdagi muhim roli va ahamiyati tufayli misli ko'rilmagan sur'atlarda tez rivojlanayotgan ommaviy vositalardan biri hisoblanadi. Internetning qulayligi geografik, ma'lum darajada siyosiy, va madaniy to'siqlarni yengib o'tib, butun dunyo yoshlari bir-biri bilan bog'lanib, dunyoning o'zlarini hohlagan turli chekka hududlaridan kerakli bo'lgan ma'lumotlarni olish imkoniyati mavjud. O'smir-yoshlar shunday imkoniyatlarga egaki, ular dunyodagi eng so'nggi yangiliklar va ilmiy yutuqlar bilan tanishishlari mumkin. "Axborot asri" deb atalgan jamiyatda yoshlarning ijtimoiylashuvi internet tizimi orqali yuz bermoqda. Internet yoshlarga qanday yashash, fikrlash, o'ylashni o'rgatmoqda [10].

Shuning uchun ham zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilarning ijtimoiylashuvida samarali omildir. O'quvchilarni ijtimoiy tarmoqlar orqali kelayotgan tahdidlardan saqlashda hamda saqlanish ko'nikmalarini shakllantirishda ularni ijtimoiy tarmoq imkoniyatlaridan ongli va intizomli foydalanishlarida "Tarbiya" fani o'qituvchilari va ta'lim muassasasi tomonidan quyidagi amaliy yordam uyushtirilishimaqsadga muvofiqdir:

- o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda ilg'or pedagogik va axborot kommunikasiya vositalaridan unumli foydalanish;
- o'quvchilarning ta'lim-tarbiya olish jarayonida turli chalg'ituvchi vositalarning zararli oqibatlarini tushuntirish bo'yicha targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borish;
- o'quvchilar ongiga ta'sir etishga yo'naltirilgan tahdidlarga nisbatan immunitet hosil qilishga yo'naltirish;
- o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va h.z.
- Internet vositasida o'quvchi dunyoqarashini rivojlantirishning usul va vositalari [11].

Xulosa o'nida shuni aytish mimkinki, uzluksiz ta'limda fuqarolik tarbiyasini shakllantirishga poydevor yaratish uchun tarbiya, madaniyat, axloq va me'yor kabi tushunchalarni ijtimoiy fanlarni integratsion o'qitishda amalga oshirish, tarbiyaning umumiy majmualarini o'quvchi shaxsida qaror toptirish talab etiladi. O'quvchilarning fuqarolik tarbiyasini ularning ijtimoiy munosabatga kirishish tuyg'ulari, ijtimoiy munosabatlar subyekti sifatida muloqotning barcha sohalarida moslashish va individuallashtirish asosida takomillashtirilgan. O'quvchilarda o'ylab harakat qilish, insonlar bilan muloqot qilish, boshqa insonga yordam ko'rsatish, hayotiy vaziyatini tushunish, jamiyatda umumiy yashash va qonunlarga rioya qilish kabilar huquqiy immunitet shakllanishi natijasida hosil bo'ladi. Demak, o'quvchiga amaliy faoliyatida zarur bo'ladigan bilimlarni belgilangan davlat ta'lim standartlaridan kam bo'lmagan hajmda olish imkoniyatlarini berish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tarbiyaning maqsadi hisoblanadi. Huquqiy fuqarolik davlatini o'quvchilarning huquqiy ongini oshirmasdan turib tasavvur etib bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi.
2. Аширов А. "Авесто" ва зардуштийларнинг оила турмуш маросимлари хақида // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. -2002. -№1. Б. 50;
3. Toshtemirova S.A., Ilmurodova F.Sh., Sa'dullayeva M.H. Tarix o'qitish metodikasi. Toshkent – 2023.
4. Toshtemirova S.A., Gaffarova G.G., Koshanova N.M. Tarbiya fanlarini o'qitish metodikasi. Toshkent – 2023.
5. Abdurahmanov O.K. Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi. -T.: Fan va texnologiya. 2014. - 23 b.
6. Abdulla Avloniy..Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 96 6. 6-bet
7. G'afarov Ya.X. Tarix o'qitish metodikasi. -T.: 2021.
8. Karimova O., Rafiqov A. O'quvchi yoshlarni huquqiy tarbiyalash. -T.: 32-bet.
9. G'afarov Ya.X., Toshtemirova S. Ways to increase the effectiveness of education in an integrated environment // European Journal of Molecular & Clinical Medicine, Vol. 07, Issue 07, 2020. Pp. 647-655.
10. Aqchayev F.Sh. Tarix fanini oqitishda innovatsion texnologiyalar. Oquv uslubiy qo'llanma. Jizzax-2014.
11. Joldasov I.S. Tarixni o'qitish metodikasi rivojlanishi tarixidan / Science and Education Scientific Journal. Volume 1 Issue 5. 2020. 196-b.